

TRAGOM KARLOVAČKOGA LJEKARNIŠTVA: KRONOLOGIJA PRVE LJEKARNE K CRNOM ORLU

TRACING THE PHARMACY OF KARLOVAC: CHRONOLOGY OF THE FIRST PHARMACY “TO THE BLACK EAGLE”

Domagoj Bosiljevac*, Suzana Inić*

SAŽETAK

Ljekarna K crnom orlu u Karlovcu osnovana je 1726. kao šesta vojna ljekarna u Hrvatskoj koja neprekidno radi sve do danas. U ovom je radu, oslanjajući se na dostupnu literaturu, arhivske izvore i podatke iz onodobnih glasila, prvi put prikazana cjelokupna rekonstrukcija povijesnoga kontinuiteta i slijeda vlasništva najstarije karlovačke ljekarne. Navedeni su svi ljekarnici koji su ostavili trag u radu ljekarne, a izdvojene su biografije onih ljekarnika koji su imali poseban značaj u karlovačkom ljekarništvu i društvenom životu onoga vremena. Predstavljena su nova i originalna saznanja i ispravljeni netočni podaci koji se provlače kroz literaturu. Povijesno istraživanje ljekarne K crnom orlu vrijedno je ne samo u kontekstu zaštite hrvatske ljekarničke baštine već i kao prostor iznimmoga povijesnog i kulturnog značenja.

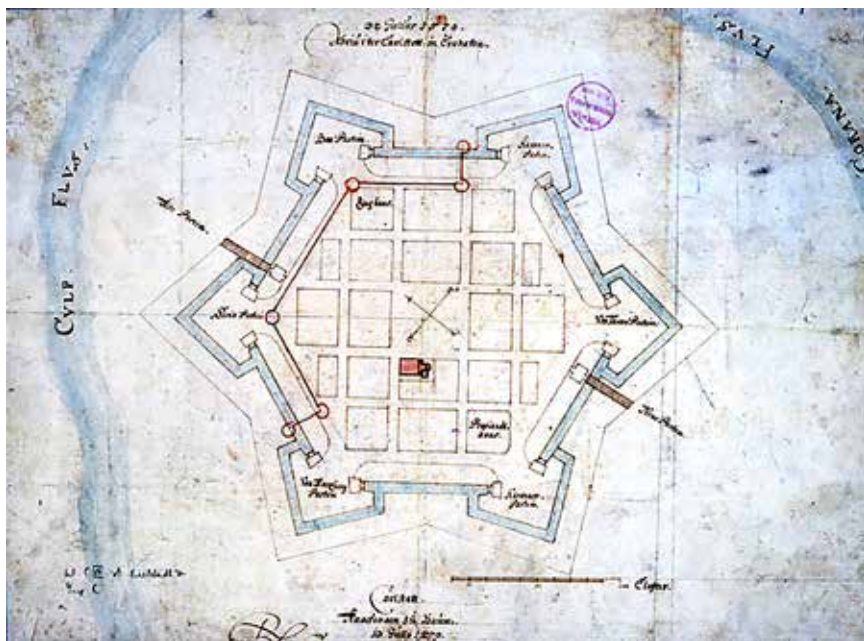
Ključne riječi: povijest ljekarnišтва, ljekarna K crnom orlu, Karlovac, Josip Vrbanić, Josip Grahovac

* Sveučilište u Zagrebu, Farmaceutsko-biokemijski fakultet, Zagreb, Hrvatska. ORCID: Domagoj Bosiljevac - <https://orcid.org/0009-0005-1262-6611>., Suzana Inić - <https://orcid.org/0000-0001-7364-3275>.

Adresa za dopisivanje: Suzana Inić, Sveučilište u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijski fakultet, A. Kovačića 1, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: suzana.inic@pharma.unizg.hr.

UVOD

Prema projektu idealnoga renesansnog grada, započela je 13. srpnja 1579. gradnja Karlovca (lat. *Carolostadien*, njem. *Karlstadt*) kao važnog uporišta Vojne krajine za obranu od osmanlijskih prodora. Utvrdu je dao izgraditi nadvojvoda Karlo II. Štajerski po kojem je Karlovac i dobio ime, a projektirana je u obliku šesterokrake zvijezde (slika 1.) (Kruhek, 1995). Mirom u Srijemskim Karlovcima (1699.) i Požarevačkim mirom (1718.) popušta neposredna opasnost od turskih napada i stvaraju se uvjeti za mirniji razvitak Karlovca (Miholović, 1979). Zbog povoljnoga zemljopisnog položaja i plovnih rijeka na kojima je smješten, Karlovac će kao sjecište prometnih putova postati poznato i bogato trgovačko središte. Grad je bio pod vojnom upravom do 1763., kada mu je priznat status vojnoga komuniteta s vlastitim Magistratom (Miholović, 1996). Car Josip II. dodijelio je Karlovcu Kraljevsku povelju, grb i pečat i proglasio ga slobodnim kraljevskim gradom 8. listopada 1781. (Ott, 2008). Snažan gospodarski i ekonomski uzlet u 18. stoljeću omogućio je da se u Karlovcu razvije i očuva bogata ljekarnička tradicija.

Slika 1. Prvi poznati plan karlovačke tvrđave iz 1579. (Grad Karlovac, 2023).

U doba vladavine Habsburgovaca (18. st.), pod čijom je vlašću bila i Vojna krajina, liječnička i ljekarnička služba bila je ustrojena na visokoj razini. Ljekarnička djelatnost u Vojnoj krajini obuhvaćala je dvije vrste ljekarni: garnizonske

i putne. Garnizonske su ljekarne bile smještene u većim mjestima, a ujedno su opskrbljivale bolnice i vojne ljekarne u manjim naseljima. Tako je u Karlovcu od 1726. djelovala garnizonska vojna ljekarna koja je opskrbljivala Slunjsku i Ogulin-sku pukovnicu preko manjih vojnih ljekarni smještenih izvan Karlovca (Belicza, 2007). Putne ili priručne poljske ljekarne, tzv. *Feldapotheke*, pratile su vojsku, a njima su najčešće upravljali *felčeri* (ranarnici, vidari) koji su se brinuli o zdravlju vojnika (Tartalja, 1979). U takvoj su se priručnoj ljekarni nalazili lijekovi i drugi sanitetski materijal namijenjen prvenstveno za ukazivanje pomoći u teškim uvjetima na ratištu.

Iako su dosadašnja istraživanja, članci i monografije obuhvatili različite aspekte povijesti grada Karlovca, vrlo su oskudni radovi u kojima se ozbiljnije proučava povijest ljekarništva. Jedini sistematični pregled dao je profesor Hrvoje Tartalja (1979) u članku objavljenom u zborniku pod naslovom *Karlovac 1579. – 1979.* izdanom u povodu 400. godišnjice osnutka grada. U tom su pregledu izneseni i neki netočni i/ili nepotpuni podaci, koji su se navodili često bez arhivskih izvora. Većina radova koji se pozivaju na taj članak prenose neke od tih netočnih tvrdnji.

Cilj je ovoga rada prvi put dati cjelovit pregled povijesnoga kontinuiteta i slijeda vlasništva prve karlovačke ljekarne *K crnom orlu* na temelju dostupnog arhivskoga gradiva i drugih dostupnih izvora.

OSNIVANJE LJEKARNE *K CRNOM ORLU*

U Karlovcu je, kao snažnom vojnom, ali i trgovačkom središtu, trebalo osigurati i organizirati zdravstvenu skrb. Stoga nije čudno što je prva vojna bolnica u Karlovcu sagrađena već do jeseni 1580. (Morsan, 1979). Iako su uz liječničku pomoć vojnicima zasigurno bili nužni i lijekovi, nema dostupnih arhivskih izvora ili drugih zapisa o organiziranoj ljekarničkoj službi u to doba. Postupno naseljavanje tvrđave i okolice seljacima, trgovcima i obrtnicima zahtijevalo je uspostavljanje gradskih zdravstvenih ustanova, kao što su bolnica i ljekarna, koje bi bile dostupne svim građanima, a ne samo vojsci. Godine 1657. u karlovačku tvrđavu dolaze franjevci i sigurno su, s obzirom na dugu tradiciju ljekarništva u franjevačkom redu, ubrzo uspostavili svojevrstu ljekarničku djelatnost (Kruhek, 2008). Pravila reda nalagala su da se u svakom samostanu odredi prostorija za bolesnike (*infirmaria* ili nemoćište) gdje se početno nalazio poneki ormar s lijekovima (*armarium*) koji je s vremenom prerastao u priručnu ljekarnu (Grđinić, 1996). Može se pretpostaviti da su franjevci imali važnu ulogu u samim počecima zdravstvene zaštite karlovačkog pučanstva.

Rastuća potreba za lijekovima potaknula je vojni erar da 1726. utemelji ljekarnu *K crnom orlu* (njem. *Zum schwarzen Adler*, lat. *Ad aquillam nigram*), šestu po redu vojnu ljekarnu u Hrvatskoj. Bila je namijenjena prvenstveno potrebama vojnika, ali je opskrbljivala i civilno stanovništvo (Ott, 2008). O samim počecima rada ljekarne ne zna se gotovo ništa jer su rijetki sačuvani dokumenti iz prve polovice 18. stoljeća. Opsežnija dokumentacija o karlovačkom ljekarništvu dostupna je tek od kraja 1770-ih godina.

Prema tlocrtu stare jezgre grada Karlovca s dvadeset geometrijski pravilnih inzulula (blokova) i trgov u središtu, ljekarna se danas nalazi u inzulji koja je okružena Trgom bana Josipa Jelačića, Ulicom Grgura Ninskog, Banjavčićevom ulicom i Ulicom Josipa Kraša (Radovinović, 2010). Iz najranijeg razdoblja njezina djelovanja sačuvan je velik brončani mužar za lijekove (slika 2.).

Slika 2. Mužar iz ljekarne *K crnom orlu*, danas pohranjen u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (Muzej za umjetnost i obrt, 2023a).

Gornji rub mužara sadrži natpis: MATTHIAS LANTSMAN HAT MICH GOSEN IN CLAGENFVRT 1692. (Izlio me je Matthias Lantsman u Klagenfurtu 1692.). Na njemu su utisnuti inicijali L. I., što upućuje da se radi o Leopoldu I., tadašnjem ugarsko-hrvatskom kralju i rimsko-njemačkom caru (Hrvatska enciklopedija, 2023a). Pretpostavlja se da je mužar bio u upotrebi u franjevačkoj samostanskoj ljekarni u Karlovcu jer godina njegove izrade odgovara razdoblju u kojem

je djelovala ta ljekarna. Prema usmenoj predaji cjelokupan je sadržaj franjevačke ljekarne 1760-ih godina iznesen na gradski trg i javno spaljen zbog njihova pokušaja otvaranja javne ljekarne. Bilo je to u doba naprednih zdravstvenih reformi u Monarhiji koje je provodio liječnik Gerard van Swieten (1700. – 1772.). Reforme su se odnosile na uspostavljanje profesionalnih standarada i normi u medicinskoj praksi, čime je bio zabranjen rad nestručnom medicinskom i ljekarničkom osoblju, a time i otvaranje javnih samostanskih ljekarni (Pataki, 2018; Kruhek, 2008). Među nekoliko sačuvanih predmeta nakon zatvaranja franjevačke javne ljekarne bio je i brončani mužar. Prenesen je u ljekarnu *K crnom orlu* i smatra se njezinim najstarijim inventarom. Mužar je danas pohranjen u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (Muzej za umjetnost i obrt, 2023a).

KARL SCHIMMER – PRVI POZNATI VLASNIK LJEKARNE

Prvi ljekarnik koji je vodio ljekarnu *K crnom orlu*, a spominje se u arhivskim izvorima, bio je Karl Schimmer (latinizirano Carolus Schimmer). Ne zna se točno kada je postao vlasnik ljekarne, ali sigurno je da je 1770-ih već imao razvijen i uhodan posao. Schimmer je 1772. u Petrinji postavljen za nadzornika tamošnje vojne ljekarne, prve ljekarne u Banskoj krajini. Za petrinjsku ljekarnu dobio je 1774. državni zajam od prihodovne blagajne u iznosu od 500 guldena (forinti) s obvezom vraćanja duga u roku od dvije godine¹. U tom je razdoblju preuredio petrinjsku ljekarnu kao istoimenu filijalu (ispostavu) svoje karlovačke ljekarne *K crnom orlu* i u potpunosti ju preuzeo od vojnog erara². U njegovu je vlasništvu bila do 1780. kada ju je prodao Jakobu N. Theinu, čime petrinjska ljekarna prestaje biti filijalom karlovačke ljekarne *K crnom orlu* (Alujević i Fatović-Ferenčić, 2017; Golec, 2014).

Zbog fragmentarnosti sačuvane arhivske građe prvotnu je lokaciju ljekarne *K crnom orlu* izrazito teško utvrditi. Zasad nisu pronađeni dokumenti koji bi eksplicitno upućivali na lokaciju ljekarne u vrijeme njezina utemeljenja. Tartalja (1974) navodi da je ljekarna otvorena na uglu današnje Radićeve i Banjavčičeve ulice, ali ne potkrepljuje tvrdnju konkretnim arhivskim izvorom. Na isti način, bez arhivskih izvora, poslije navodi ugao Ulice Grgura Ninskog i Banjavčičeve kao mjesto

¹ Schimmer je kasnio s otplatom duga, 1777. otplatio je tek polovicu, u iznosu od 250 guldena (forinti), a 1780. Vojno zapovjedništvo naređuje mu da mora hitno uplatiti preostalu polovicu u karlovačku ratnu blagajnu (HR-DAKA, 1781).

² Isprva su sve ljekarne na području Vojne krajine bile u državnom, odnosno vojnom vlasništvu. Ipak, postupno se odobrava da građanske (civilne) osobe preuzmu vođenje ljekarne ugovorom na određeno vrijeme, a poslije je omogućeno i potpuno preuzimanje ljekarne od države (Golec, 2014).

osnivanja ljekarne (Tartalja, 1979). Najranija poznata lokacija ljekarne, koja ima uporište u arhivskim izvorima, današnja je Frankopanska ulica (tada Oružnička ulica). Prema popisu kuća i kućevlasnika karlovačke tvrđave³ iz 1770. doznajemo da je u to vrijeme Karl Schimmer živio na kućnom broju 38, u nekadašnjoj Oružničkoj ulici⁴ (danas Frankopanska ulica) (Radovinović, 2010). Na toj se adresi nalazila prostrana barokna kurija, jedna od najvećih u tvrđavi. Imala je veliku okućnicu koja je zapremala gotovo četvrtinu bloka, a prema gradskom trgu bila je omeđena jednim redom stabala (Cvitanović, 1979). U prostorijama svoje kurije Schimmer je držao i ljekarnu.

Iz Zapisnika Poglavarstva od 22. svibnja 1778. godine doznajemo da je Schimmer preselio na novu adresu, ali je zadržao i kuću u kojoj se nalazila ljekarna. U Zapisniku se navodi popis časnika i kadeta koji su tijekom 1777./1778. boravili u Karlovcu pa je tako kadet von Spatzek bio smješten kod ljekarnika Schimmera (*Beym H[errn] Apotheker Schimmer in der Stadt*), a časnik von Kraus boravio je u staroj ljekarničkoj kući (*Im alt apothekarischen Haus in der Stadt*) (Bosio, 2011). To potvrđuje i sačuvano Schimmerovo pismo iz 1778., upućeno Gradskom magistratu, u kojem iskazuje nezadovoljstvo naredbom gradskih vlasti da ljekarnu mora preseliti na novu lokaciju (originalni dokument naredbe nije sačuvan). Schimmer ovako obrazlaže svoje nezadovoljstvo:

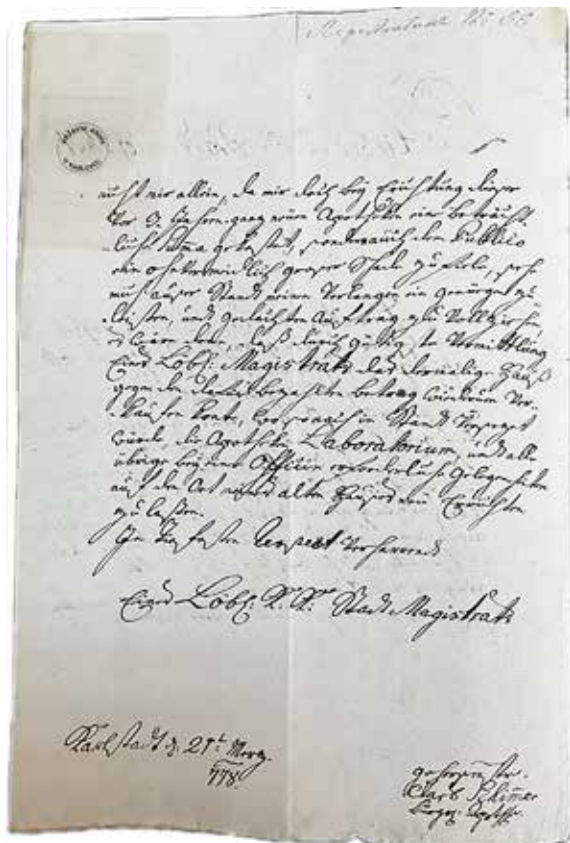
[...] Suočen sam s izazovom jer u kući u kojoj trenutačno boravim nemam prostorije koje bi bile prikladne i dovoljno prostrane za premještaj moje ljekarne. Takav prostor neophodan je za očuvanje lijekova, a bez njega bih pretrpio štetu ne samo ja, s obzirom na to da sam prije tri godine uložio značajnu svotu novca u izgradnju ove potpuno nove ljekarne, već bi i javnost bila izložena nepopravljivoj šteti. Nisam u mogućnosti ispuniti svoju želju i izvršiti nalog, osim ako se trenutna kuća ne bi prodala za iznos koji sam za nju platio, uz ljubazno posredovanje poštovanog Magistrata. Tada bih na mjestu svoje stare kuće mogao ponovno izgraditi laboratorij i sve ostale potrebne prostorije za ljekarnu (HR-DAKA, 1778) (slika 3.).

Iako iz navedenog spisa nisu poznati razlozi preseljenja niti adresa na koju se ljekarna trebala preseliti, podaci iz popisa kuća i kućevlasnika za 1770. godinu upućuju nas na zaključak da je ljekarna preseljena na svoju današnju lokaciju, u Ulici

³ Original je pohranjen u Ratnom arhivu u Beču.

⁴ U popisu nisu naznačena imena ulica, već su samo numerirane kuće i upisani njihovi vlasnici, katkad je naznačeno i vlasnikovo zanimanje. Krajem 18. stoljeća ulice dobivaju ime po najznačajnijoj zgradi. Tako je identitet Oružničke ulice određen zgradom Oružane (*Arsenal, Zeughaus*), a Ljekarnička ulica dobila je ime po zgradi u kojoj se poslije nalazila najstarija karlovačka ljekarna.

Grgura Ninskog (nekadašnja Ljekarnička ulica). Naime, na mjestu današnje ljekarne, a ondašnjem k. br. 223, nalazila se barokna građanska kuća trgovca Bartolomeja Losine sa stajom i gospodarskom zgradom (Cvitanović i sur., 1979). Tragom tih činjenica dolazimo do spoznaje da je Schimmer kuću vjerojatno kupio od trgovca Losine i na tomu mjestu uredio novu ljekarnu koja je trajno ostala na novoj, današnjoj lokaciji. To je ujedno i potvrda da Magistrat nije udovoljio Schimmerovoj molbi o uređenju stare ljekarne u Oružničkoj (danas Frankopanskoj) ulici.

Slika 3. Druga stranica Schimmerova pisma Gradskom magistratu u kojem moli dozvolu za prodaju nove kuće i preseljenje ljekarne na mjesto stare kuće (HR-DAKA, 1778).

Zanimljivo je da Schimmer dvije godine poslije (1780.) prodaje zemljište (ali ne i kuriju) ocu Albertu Lammingeru iz reda pijarista, najvjerojatnije radi izgrad-

nje budućeg samostana, što potvrđuje i izvještaj o prodaji zemljišta⁵. U njemu se navodi da je zemljište bilo s istoka okruženo kućom krznara Jure Dobrinića, sa zapada gradskim trgom, a s juga zgradom Oružane („[...] *Cui ab Oriente Georgii Dobrinich Pellionisdomus, ab Occidente Forum Civitatis, a Meridie Armamentarum Militare, et a Septentrione Plate aproxime advicinantur*[...]“) (HR-DAKA, 1780). Potvrdu za ovu kupoprodaju nalazimo u knjizi *Karlovac – Poviest i mjestopis grada i okolice* (Lopašić, 1879, str. 132) gdje se navodi: „Početkom god. 1780. stekoše pijaristi dozvolu, da mogu graditi samostan i crkvu na mjestu stare apoteke naprotiv od crkve i samostana frančiškana [...]“.

U sumarnom popisu stanovništva iz 1781. zabilježeno je da su u Karlovcu u to doba bila zaposlena četiri ljekarnička službenika, a među njima jedan magistar i jedan tiron (ljekarnički vježbenik). U tom se popisu među zanimanjima navode latinski naziv *Pharmacopola* te njemački naziv *Apothecker* kao službeni nazivi za ljekarnika (HR-DAKA, 1782).

O kvalitetnoj regulativi ljekarničke djelatnosti u Habsburškoj Monarhiji svjedoče brojni arhivski dokumenti. Donošenje Općeg sanitarnog normativa (njem. *Generalsanitätsnormativum*) 1770. vrhunac je zdravstvenih reformi za vrijeme vladavine carice Marije Terezije (Suljagić, 2021). U njemu je određeno da nadležni liječnici moraju jednom godišnje nenajavljeno posjetiti ljekarnu radi nadzora nad njihovim radom. Sačuvan je zapisnik o pregledu ljekarne Karla Schimmera koji je sastavljen 31. prosinca 1785. i pritom je utvrđeno da „liječkovi ne zaostaju ni količinom ni kakvoćom, ljekarna je opskrbljena lijekovima protiv bjesnoće, a preparati sa živom drže se pod ključem sukladno propisima farmakopeje [...]“ (HR-DAKA, 1786a). Austrija je u to doba izdavala posebne farmakopeje za svoje pokrajine, *Pharmacopoeia Austriaco-Provincialis* (u više izdanja od 1774. do 1794.) bila je u uporabi i u Karlovcu (Inić i Kujundžić, 2013). Ti su propisi donosili stroga pravila prema kojima su se lijekovi jakoga djelovanja (*Remedia separanda*) čuvali u odvojenim ormarićima, a otrovne tvari (*Remedia claudenda, Venena*) pod ključem (Grdinić, 1997).

Pregledi ljekarni redovito su se obavljali svake godine, o čemu svjedoči i dopis gradskog Magistrata iz 1786. u kojem se podsjeća na što skorije podnošenje izvje-

⁵ Gradske vlasti nezadovoljne organizacijom školstva za vrijeme franjevacu pozivaju pijariste, poznate učitelje, koji dolaze u Karlovac 1765. godine. Franjevci tada nisu imali dovoljno stručnih učitelja, a i zagovarali su nastavu na hrvatskom, umjesto na njemačkom jeziku, čemu se oštro usprotivio general Petazzi. Pijaristima je obećana izgradnja samostana s crkvom i nove škole u kojoj bi imali sve potrebne uvjete za nastavu, bogoslužje i samostanski život (Kruhek, 2008). Budući da ti uvjeti nikad nisu ostvareni, pijaristi su, nezadovoljni, napustili Karlovac 1783. (Ott, 2008).

šća o godišnjem radu Schimmerove ljekarne, koje još nije bilo poslano (HR-DAKA, 1787a). Iste je godine gradska vlast izdala nalog da „pregledavanje ljekarna treba vršiti po formularu“ kako bi se smanjila mogućnost prijevara i nepravilnosti u ljekarničkom poslovanju (HR-DAKA, 1786b). Prema takvu službenom naputku obavio je gradski *fizik* (liječnik) Thomas Larisch 1787. pregled Schimmerove ljekarne (HR-DAKA, 1787b) (slika 4.). Iz izvještaja se doznaju do sada potpuno nepoznati detalji o uređenju ljekarne i njezinim zaposlenicima. U Schimmerovoj ljekarni nalazila se obavezna farmakopeja (*Pharmacopoeia Austriaco-Vienensis*) i cjenik lijekova (*Taxa Vienensis*), a bila su zaposlena dva vježbenika: Thomas Richter iz Potenwalda u Moravskoj (24 godine) i Caspar Schrott iz Rätenu u Austriji (21 godina), što je potvrda da je u to doba ljekarna *K crnom orlu* bila na glasu kao moderna, kvalitetno opremljena i stručno vođena jer je primala vježbenike iz svih krajeva Monarhije. Prema izvještaju, oficina je „dobro organizirana, prostrana i svijetla, a natpisi na bočicama i ladicama uredni su i čitki“ (HR-DAKA, 1787b). Laboratorij je „svijetao, opremljen dimnjakom i peći“ (HR-DAKA, 1787b) i ima dovoljno laboratorijskog posuđa: retorti, tarionika, lončića za destilaciju i sl. Tvari snažna mirisa poput ambre⁶ „čuvaju se odvojeno i posebno su zatvorene“ (HR-DAKA, 1787b). Prostorija za ljekovito bilje je, doduše, premala, ali je bilje zadovoljavajuće kvalitete i nabavljeno od „certificiranog trgovca biljem Franza Polza iz Beča“ (HR-DAKA, 1787b). Iz biljnog spremišta ulazi se u materijalku⁷ za koju se navodi da je „malo preuska“ (HR-DAKA, 1787b), ali inače dobro organizirana. Tijekom pregleda ispitan je niz pripravaka prema važećim farmakopejskim standardima. Budući da su metode sintetičke kemije uvedene u farmaciju tek krajem 19. stoljeća, svi lijekovi koji su se koristili bili su isključivo prirodnog podrijetla. Većinom su u upotrebi bile biljne droge, eterična ulja, masna ulja i balzami, ali i neke anorganske soli poput *Sal mirabile* i soli teških metala poput antimona (*Stibium diaphoreticum*)⁸. Tako su pozitivno ocijenjeni (*sind gut*) kadulja, matičnjak, lavanda, bazga, komorač, peruanski balzam, kora cimetoanca, ekstrakt arnike, prašak ipekakuane i rabarbare itd., a eterična ulja mente, cimeta i muškatoanog oraha bila su svježa i mirisna (njem. *waren frisch und hatten starken Geruch*).

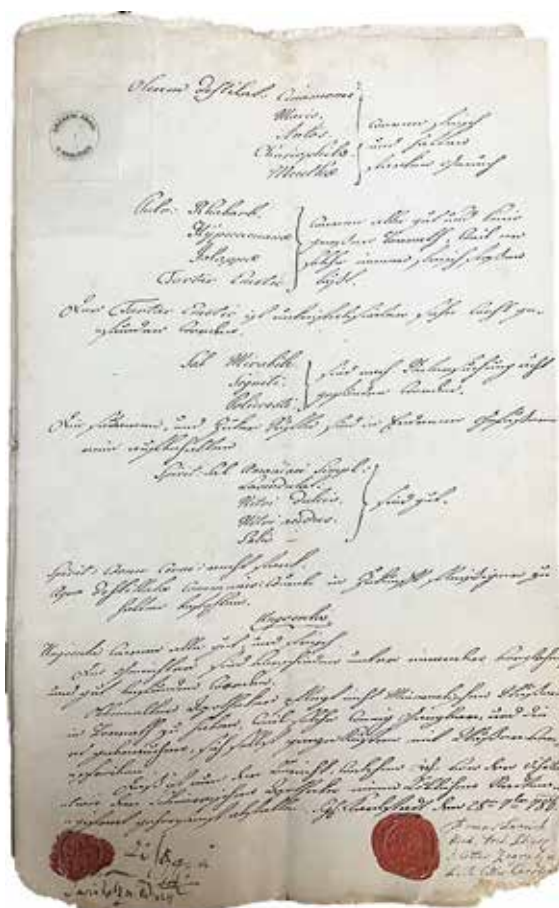
U izvještaju se navodi da je Schimmer ljekarnu naslijedio ženidbom (njem. *durch Heirat an sich angebracht*), što osporava podatak koji se često navodi u literaturi da je ljekarna *K crnom orlu* bila u vlasništvu vojnog erara do 1830. godine.

⁶ Sivosmeđa kruta tvar ugodna mirisa iz crijeva glavate ulješure, koja nastaje od žučne izlučine jetre pomiješana s poluprobavljenim dijelovima kostura glavonožaca. Upotrebljava se u proizvodnji parfema (Hrvatska enciklopedija, 2023b).

⁷ Materijalka je prostor za skladištenje i čuvanje lijekova i ljekovitog materijala.

⁸ *Sal mirabile* ili Glauberova sol (kem. natrijev sulfat dekahidrat) upotrebljava se kao purgativ, a preparati antimona koristili su se kao sredstva za izazivanje znojenja (dijaforetici).

Taj literaturni navod nema uporište u arhivskim izvorima i proturječan je ostalim službenim dokumentima koji upućuju na to da je ljekarna morala biti u civilnom posjedu još prije nego što je njome upravljao Karl Schimmer. Može se pretpostaviti da je ljekarna prešla u civilno vlasništvo u godinama nakon ukinuća vojne uprave u Karlovcu 1763., čime je bila omogućena prodaja ljekarni civilima⁹. Zasiurno znamo da je ljekarna u civilnom vlasništvu bila i prije 1819. jer je tada pridružena Ljekarničkom gremiju za Rijeku, dok se vojne ljekarne nisu smjele učlaniti u ljekarničke gremije (Tartalja, 1979).

Slika 4. Posljednja stranica izvještaja o pregledu Schimmerove ljekarne iz 1787. (HR-DAKA, 1787b).

⁹ Grdinić spominje da je u Karlovcu 1768. osnovana gradska ljekarna (nije naveden arhivski izvor ni literatura) (Grdinić, 1996) pa postoji vjerojatnost da je te godine već postojeća vojna ljekarna *K crnom orlu* prešla u civilno vlasništvo.

LJEKARNA U VLASNIŠTVU OBITELJI MEDER

Ne zna se točno do kada je ljekarnu vodio Karl Schimmer¹⁰. U arhivskim izvorima iz 1795. spominje se novi gradski ljekarnik Dominic Bernasconi (HR-DAKA, 1795). Prema tome, vrlo je vjerojatno da je Schimmerovu kuću i ljekarnu kupio Bernasconi. Pouzdano se zna da je 1799. ljekarnu preuzeo Matija Meder, koji se u spisima potpisuje kao *gremialis apothecarius*¹¹. To potvrđuje i kupoprodajni ugovor od 22. lipnja 1799. sklopljen između Terezije Bernasconi r. Kraus (vjerojatno udovica Dominica Bernasconija) i Matije Medera i njegove supruge Terezije r. Tuškan o kupnji Bernasconijeve ljekarne i kuće s posjedom (Tartalja, 1979). Mederova je kuća bila ograničena s jugoistoka privatnom kućom časnika Hangela, generalnog auditora tvrđave, a s jugozapadne strane kućom ratnog blagajnika Kellera (Cvitanović i sur., 1979). Ti nam podaci govore da je Matija Meder bio imućan i ugledan u društvu jer je stanovao u središtu grada, u susjedstvu s visokim gradskim i vojnim dužnosnicima. U pismu kojim se obraća Gradskom magistratu sa željom da postane punopravni građanin Karlovca, Meder navodi da je katoličke vjere, podrijetlom iz Medzeva (njem. *Metzenseifen*), gradića nedaleko od Košica u istočnoj Slovačkoj (HR-DAKA, 1799).

Matija Meder ljekarnu je oporučno ostavio Eduardu Mederu (točna se rodbinska povezanost ne zna, ali može se pretpostaviti da je Eduard bio Matijin sin).

U to je doba ljekarna *K crnom orlu* bila privatna javna ljekarna s realnim pravom. Ljekarna s realnim pravom mogla se slobodno prodavati i oporučno ostavljati (Inić, 2012). U arhivskim spisima iz 1831. i 1832. dostupne su Mederove specifikacije lijekova izdanih građanstvu, koje pružaju saznanja o vrsti lijekova onoga doba i njihovoj primjeni (slika 5.). Zanimljivo je da su se u velikim količinama izdavala sredstva za povraćanje (*vomitoria*) i laksativi (*purgans*), često na bazi rabarbare. U upotrebi su bile različite mješavine za jačanje organizma (*mixtura roborans*), masti (*unguenta*), sredstva protiv proljeva (*antidiarhoica*), prsni čajevi (*thea pectoralis*), preparati s kamforom i gospinom travom. Koristili su se i toksični pripravci, kao npr. *aqua phagadenica* (otopina živina (II) klorida u živom vapnu) koja je služila kao losion za čireve (HR-DAKA, 1834).

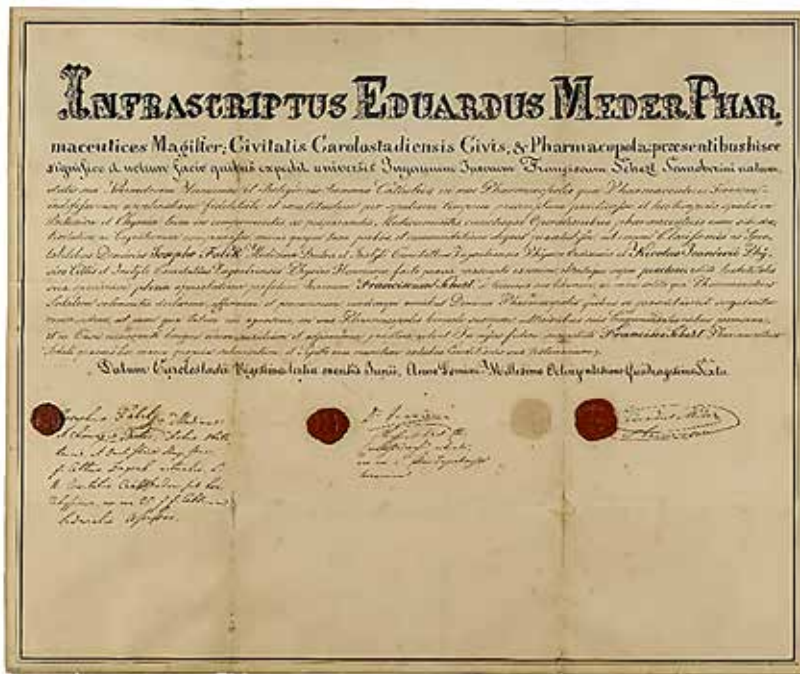
¹⁰ Strohal navodi da su u 18. i početkom 19. stoljeća ljekarnu vodili najprije N. Šimunić, poslije Matija Šimunić, što nije potkrijepljeno arhivskim izvorima (Strohal, 1906).

¹¹ Gremiji (ljekarnički zborovi) bile su poluslužbene stručne organizacije ljekarnika nastale s namjerom uvođenja strožeg nadzora nad kvalitetom lijekova u prodaji te radi unaprjeđivanja izobrazbe mladih farmaceuta (Tartalja, 1966). Prvi gremiji osnovani su 1819. u Trstu, Gorici, Rijeci i Poreču. Zanimljivo, okrug Karlovac bio je pridružen gremiju za Rijeku jer je imao samo tri ljekarne i nije mogao imati svoj posebni gremij (Tartalja, 1954). Budući da se tada u gradu nalazila samo ljekarna *K crnom orlu*, druge su se dvije ljekarne vjerojatno nalazile u okolici Karlovca.

Spisak		Proskriptio		85	85	1
5	pro Barb. Lednig	119	Infusum Camphora Empur. Siccant anagidum	-	22	2
6	pro Maria Margaretha Juch	120	Spit. pro Fontana	-	23	2
7	Bona Maternis	121	Unguentum	-	24	2
8	pro Christolana	122	Sunt. Siccant	-	25	2
9	Bona Maternis	123	Unguentum	-	26	2
10	pro Leopoldina Pappert	124	Colonia	-	27	2
11	pro Leopoldina Pappert	125	Colonia	-	28	2
12	pro Leopoldina Pappert	126	Colonia	-	29	2
13	pro Leopoldina Pappert - Margarita - Embria Sestovic	127	Unguentum et. regim. unguent.	-	30	2
14	pro Sestovic	128	Unguentum Siccant Siccant	-	31	2
15	pro Magdalena Sestovic	129	Unguentum	-	32	2
16	pro Sestovic	130	Unguentum Empuratum Siccant	-	33	2
17	pro Sestovic	131	Unguentum Siccant	-	34	2
18	pro Sestovic	132	Unguentum Siccant Siccant	-	35	2
19	pro Sestovic	133	Empuratum Siccant	-	36	2
20	pro Maria Sestovic	134	Unguentum	-	37	2
21	pro Barbara Homajzic	135	Sunt. Siccant Siccant	-	38	2
22	pro Sestovic	136	Unguentum Siccant	-	39	2
23	pro Sestovic	137	Unguentum Siccant	-	40	2
24	pro Barbara Homajzic	138	Sunt. Siccant Unguentum	-	41	2
25	pro Sestovic	139	Unguentum Siccant	-	42	2
26	pro Barbara Homajzic	140	Unguentum Siccant	-	43	2
27	pro Barb. Homajzic	141	Unguentum Siccant Siccant Unguentum	-	44	2
28	pro Sestovic	142	Unguentum Siccant Siccant	-	45	2
29	pro Maria Sestovic	143	Unguentum Siccant	-	46	2
30	pro Maria Sestovic	144	Unguentum Siccant Siccant	-	47	2
31	pro Maria Sestovic	145	Unguentum Siccant Siccant Unguentum	-	48	2
32	pro Sestovic	146	Unguentum Siccant Siccant	-	49	2
33	pro Maria Margaretha Juch Sestovic	147	Colonia	-	50	2
34	pro Sestovic	148	Unguentum	-	51	2
35	pro Barbara Pallarogaj	149	Unguentum	-	52	2
				Sestovic	100	1

Slika 5. Mederove specifikacije lijekova izdanih građanstvu za 1831. i 1832. godinu (HR-DAKA, 1834).

U ljekarni Eduarda Medera obrazovali su se i ljekarnički vježbenici (*tironi*) koji su nakon uspješno odrađene vježbeničke prakse u javnoj ljekarni i položenog tirocinijskog ispita dobivali tirocinijsku diplomu. Tirocinijska diploma Franje Šesta (latinizirano Franciscum Schezt) izdana 1846. u Karlovcu ubraja se među najstarije sačuvane takve diplome. Na njoj su kao ispitivači potpisani liječnici iz Zagreba i Karlovca te Eduard Meder kao ljekarnik-mentor Franje Šesta (Tartalja, 1954). Diploma je danas dio Zbirke diploma i povelja Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije (slika 6.).

Slika 6. Tirocinijska diploma Franje Schezta izdana u Karlovcu 23. lipnja 1846. (Hrvatski muzej medicine i farmacije HAZU¹², 2023).

Prema projektu graditelja Ernesta Mühlbauera dao je Eduard Meder 1857. izgraditi novu jednokatnicu u stilu romantičnog historicizma na čestici koju je zajedno sa starom kućom naslijedio od Matije Medera (slika 7.). Ljekarna je bila smještena u prizemlju, odakle je sporednim ulazom bila povezana s dvorištem i vežom, a na katu je bio stambeni prostor obitelji Meder, u koji se ulazilo vanjskim zavojitim kamenitim stubištem s dvorišne strane. U literaturi se navodi da je „[...] među radovima graditelja Mühlbauera kuća apoteke ‘K crnom orlu’ najjednostavnije i originalno riješena i izvanredno uklopljena u stariji ambijent. [...] u opusu E. Mühlbauera predstavlja jedan od prvih radova najbolje kvalitete“ (Cvitanović i sur., 1979, str. 209). Zbog svoje ljepote našla je mjesto na brojnim razglednicama i vedutama grada Karlovca s kraja 19. i početka 20. stoljeća (Muzej za umjetnost i obrt, 2023b).

¹² Dalje u tekstu: HMMF.

Slika 7. Ljekarna *K crnom orlu* u kući koju je dao izgraditi Eduard Meder 1857. (Strohal, 1906).

Na uglu zgrade nalazi se fasadna niša u koju je smještena statua crnog orla, po kojemu je ljekarna nekada nosila ime (slika 8.). Odljev koji se danas nalazi na zgradi replika je originalne statue koja se čuva u HMMF-u. Životinje su bile čest motiv i zaštitni znak za ljekarne, osobito grabežljivci kao što su lav, orao ili medvjed. Ti likovi nisu bili samo ukrasni znak na ljekarni, već su prema predaji morali svojom neustrašivošću tjerati zle duhove za koje se smatralo da kvare lijekove i ljekarnički posao (Ilakovac, 1938). Orao je još u antičkom Rimu simbolizirao snagu, moć i pobjedu, a rimski su ga legionari koristili kao zaštitni znak (Hrvatska enciklopedija, 2023c). Najstarija ljekarna na zagrebačkom Kaptolu iz 1355. također se zvala *Crnom orlu* (Fatović-Ferenčić i Ferber Bogdan, 2000). Crni dvoglavni orao bio je sastavni dio grbova dinastije Habsburg pa nije čudno što je često bio zaštitni znak ljekarnama u krajevima pod vlašću Habsburgovaca. Tako su po crnom orlu nazvane ljekarne u mnogim gradovima Vojne krajine: Karlovcu, Bjelovaru, Gospiću, Petrinji, Osijeku itd. (Ilakovac, 1938).

Slika 8. Statua crnog orla na uglu kuće u kojoj se nalazila nekadašnja ljekarna *Krnom orlu* (Izvor: Borovček, 2012).

Ostalo je zabilježeno da je Meder kao gradski ljekarnik bio pretplatnik prvoga karlovačkog lista *Der Pilger*¹³ (Anonimno, 1842). Zanimljivo je da u krštenici djeteta iz 1840., uz njegovo ime kao krsnog kuma, piše da je *pharmaceuta*, što je naziv koji se tada rijetko upotrebljavao za ljekarnike (uobičajeni nazivi bili su *pharmacopola* i *apothecarius*) (Tartalja, 1979).

JOSIP VRBANIĆ – LJEKARNIK I GRADONAČELNIK

Eduard Meder ljekarnu je vodio do 1858., kada ju je sklopljenim ugovorom za 15 000 franaka kupio Franjo Šest o kojem nije dostupno mnogo podataka (Tartalja, 1979). Iz njegove sačuvane tirocinijske diplome doznajemo da je rođen u Samoboru i da je bio rimokatoličke vjere. U Šestovu je tada već glasovitu ljekarnu 1878. stigao mladi ljekarnik Josip Vrbanić (1854. – 1906.). Godine 1892. Vrbanić je uzeo ljekarnu u zakup, a 1894., ubrzo nakon smrti Franje Šesta, kupio je od njegovih nasljednika i postao punopravnim vlasnikom (Strohal, 1906). Vrbanić je rođen u Zagrebu 1854. u odvjjetničkoj obitelji (slika 9.). Nakon završenoga gimnazijskog školovanja i položenog ispita zrelosti odlazi na sveučilišni studij farmacije. U Vrbanićevo doba nije bilo farmaceutskog studija u Hrvatskoj pa su kandidati morali odlaziti na druga europska sveučilišta. Tako je i Vrbanić studij farmacije

¹³ Izlazio je od 1842. do 1847. na njemačkom jeziku.

završio u Beču gdje je ujedno odslužio vojni rok (Širola, 1898). U isto je vrijeme u Beču studirao i Julije Domac (1853. – 1928.), utemeljitelj moderne hrvatske farmacije i farmakognozije i osnivač Farmakognostičkog instituta na Zagrebačkome sveučilištu (1896.), prvoga takve vrste u svijetu (Inić i Kujundžić, 2012). Iako u literaturi nema potvrde o njihovu druženju u Beču, može se pretpostaviti da su se tijekom studija upoznali i susretali.

Slika 9. Josip Vrbanić (Strohal, 1906).

Vrbanić se vjenčao s Adelom Purebl, kćeri trgovca i vlasnika poznate karlovačke željezarije Josipa Purebla (Alujević i Fatović-Ferenčić, 2017). Vrlo se brzo uklopio u karlovačku sredinu i postao gradskim zastupnikom, a potvrdu svoga ugleda stekao je 25. studenoga 1895. kada je izabran za gradonačelnika Karlovca. U kalendaru za 1898. godinu navodi se da je „[...] stekao sveopće simpatije cjelokupnoga građanstva, svojim vanrednim taktom, čeličnim značajem i nepokolebivim patriotizmom“ (Širola, 1898, str. 114). Građani su mu povjerovali i drugi mandat pa će na toj funkciji biti do 1903. godine.

Vrbanić je kao ugledan ljekarnik s velikim stručnim i praktičnim iskustvom sudjelovao u pripremi za izdavanje izvorne hrvatske farmakopeje. Zajedno s ljekarnicima Antunom Köglom, Aleksandrom Kraicsovićem i Levinom Ivekovićem bio je član povjerenstva za odabir lijekova za novu hrvatsku farmakopeju (Grdi-

nić, 2022). Glavni ljekarnički zbor je uz potporu Hrvatskoga farmaceutskog društva *Aesculap* organizirao anketu među ljekarnicima o lijekovima koji bi se trebali uvrstiti u novu farmakopeju. Na temelju rezultata ankete profesori Gustav Janeček i Julije Domac sastavili su 1901. Hrvatsko-slavonski Ljekopis, izvornu hrvatsku farmakopeju, cijenjenu među ljekarnicima i znanstvenicima u cijeloj Europi. Bila je to službena knjiga propisa o lijekovima, obavezna za svaku ljekarnu (Inić i Kujundžić, 2013).

Vrbanić je sudjelovao i u društvenom životu grada kao predsjednik Trgovačkoga tamburaškog zbora *Hrvatska*, tada uglednoga karlovačkog glazbenog društva, te kao predsjednik Društva za potporu učenika Velike realne gimnazije u Rakovcu. Pokazivao je različite interese pa je uz bogatu knjižnicu sakupio i jednu od najvećih zbirki porculana u Hrvatskoj (Ott, 2008). U dogovoru s putujućim slikarom Dragutinom Inkiostrijem Medenjacom dao je u svibnju 1901. oslikati zidove ljekarne u hrvatskome narodnom stilu¹⁴ (Ott, 1966). Kao gradonačelnik svesrdno je potpomagao Društvo za poljepšanje grada. Prihvatio je inicijativu za uređenje gradskoga parka pa je ubrzo otkupljeno zemljište uz koransko kupalište na kojem će niknuti budući perivoj. Sadnice su nabavljene iz Nadbiskupskog vrta u Zagrebu, Vrancanzanijeva rasadnika na Dubovcu, Trsta i Beča (Radovinović, 2010). Zasađeno je egzotično drveće i raznoliko drveće našega podneblja. Park je bio podijeljen na crnogoričnu šumu te francuski i engleski tip parka, a bilje je bilo označeno tablicama s latinskim i hrvatskim imenima. Vrbanićevu širokogrudnost potvrđuju i ondašnji novinski napisi u kojima se navodi da je 113,43 kruna dobivenih od prodaje lijekova odlučio dati za poljepšavanje gradskih nasada (Anonimno, 1901).

Za Vrbanićeve je mandata gradsko kupalište na rijeci Korani bilo iznimno popularno turističko odredište za rekreaciju i razonodu (Ott, 1968). Kupalište je po tadašnjim mjerilima bilo među najmodernijima; podignute su splavi s kabinama i bazenima za neplivače, restoran i hotel u švicarskom stilu s verandom te Kneippovo lječilište (Gursky, 1979). Profesor Bošnjaković, tadašnji predstojnik Kraljevskoga zemaljskog kemijskog analitičkog zavoda u Zagrebu, nakon provedene kemijske analize uzorka vode iz Korane zaključio je: „[...] Vanredna čistoća te vode, njezina svježost i bistroća te sastojine kemičke uzev u obzir ine nužne udebe čine ju sposobnom za mrzle kupke prvog reda“ (Absac, 1908, str. 24). Tako je 1908., nedugo nakon Vrbanićeve smrti, podignut Hydro-elektro-terapijski zavod

¹⁴ Dragutin Inkiostri Medenjак (1866. – 1942.), slikar i fotograf. Proboravio je u Karlovcu dvije godine (1900. – 1902.), za vrijeme kojih je oslikao niz javnih i građanskih prostora, uključujući dvije ljekarne – Vrbanićevu *K crnom orlu* i Modrušanovu *K sv. Ćiril i Metodu*, za koju je napravio cimer (zaštitni znak) na ulaznim vratima.

u kojem se liječilo vodenim kupkama, parnim kupeljima, oblozima, masažom i sl. (Gursky, 1979).

O smrti Josipa Vrbanića (10. svibnja 1906.) izvijestile su i ondašnje dnevne novine ističući njegov doprinos razvitku Karlovca po mjerilima modernoga grada za to doba. Na posljednjem ispraćaju bilo je mnoštvo građana, gradskih dužnosnika te predstavnika Ljekarničkog zbora i ljekarnika iz cijele Hrvatske, što pokazuje koliko su cijenili njegov doprinos struci i napretku hrvatske farmacije (Anonimno, 1906a; Anonimno, 1906b). Ljekarnička obitelj Panac iz Petrinje darovala je, u zamjenu za polaganje vijenca na odar Josipa Vrbanića, 20 kruna Društvu sv. Vjekoslava, katoličkome dobrotvornom društvu¹⁵ (Anonimno, 1906c). U spomen Vrbaniću perivoj uz rijeku Koranu od 1929. nosi njegovo ime.

Za vrijeme Vrbanićeva gradonačelničkog mandata (1895. – 1903.) upravu ljekarne preuzima Hinko pl. Davila, farmaceut i književnik, rođen u Krapini 1858. (Hrvatski biografski leksikon, 2023). Prije upisa na studij farmacije, koji je odabrao za svoj poziv, odradio je obveznu ljekarničku praksu u ljekarni *Cejbek* u Zagrebu (nekadašnja ljekarna sv. Marije na Kaptolu), a potom u Krapini. Studirao je farmaciju u Grazu gdje je i diplomirao. Nakon kratka boravka u Varaždinu u ljekarni *Kussi*, Davila odlazi u Beograd i radi u ljekarni Jovana Dilbera (tadašnja prva beogradska ljekarna), a bio je namješten i kao *retaksator* (zadužen za ispravnost recepata i praćenje potrošnje lijekova) za Kraljevinu Srbiju. Povratkom u Hrvatsku vodi ljekarnu *K angjelu čuvaru* u Pregradi, u vlasništvu Hippolita Bilinskog, prvoga ljekarnika u Pregradi (Jugović, 1938; Bilinski i sur., 2018). U doba vladavine Khuena Héderváryja, hrvatskog bana (1883. – 1903.), Davila zbog političkih razloga nije mogao dobiti koncesiju za otvaranje vlastite ljekarne jer je bio protivnik mađaronske politike koju je Héderváry provodio. Stoga je 1888. u Zagrebu otvorio drogeriju, poslije nazvanu *Nobilior* (Jugović, 1938). Zbog financijskih problema i političkog pritiska seli se u Karlovac gdje preuzima vođenje Vrbanićeve ljekarne do kraja njegova gradonačelničkog mandata. I danas se na nekadašnjoj kući Hinka Davile (danas Tijesna ulica br. 1) nalaze uklesani njegovi inicijali HD (Radovinović, 2010). Godine 1907. ponovno se vraća u rodno Zagorje gdje radi u ljekarni Eugena Viktora Felleri, poduzetnika svjetskoga glasa, poznatog po industrijskoj proizvodnji glasovita specijaliteta *Elsa-fluid* (Fatović-Ferenčić i Ferber Bogdan, 1997). Konačno je 1907. dobio koncesiju za otvaranje svoje ljekarne u

¹⁵ Josip Vrbanić bio je krsni kum Nadi Panac, kćeri Vilima Panca starijeg, tadašnjega vlasnika ljekarne *K crnom orlu* u Petrinji. Vrbanićeva žena Adela bila je Nadina teta (majčina sestra). Nada Panac (udana Bernfest) bila je, uz brata Vilima, posljednja vlasnica ljekarne iz obitelji Panac – preuzela je očev posao 1936. i vodila ljekarnu do nacionalizacije 1947. godine. Upraviteljicom ljekarne ostala je do 1950. (Alujević i Fatović-Ferenčić, 2017).

Vinkovcima, koju vodi do kraja života (1925.) (Jugović, 1938). Uz ljekarnički rad, Hinko Davila bavio se i književnošću, a roman *Igračka valovja* posvetio je upravo Karlovcu i životu karlovačkih građana za vrijeme francuske uprave (1809. – 1813.) (Korać, 1965).

Nakon Vrbanićeve smrti ljekarna prelazi u vlasništvo njegove kćeri jedinice Ivke Vrbanić udane Kučak (slika 10.). U tom se razdoblju u novinama i časopisima ljekarna i dalje oglašavala kao „Vrbanićeve ljekarna“. Tako su u kratkom razdoblju ljekarnu *K crnom orlu* kao *provizori* (voditelji, upravitelji) vodili Josip Cvetković (1906. – 1908.) (Anonimno, 1908a), Josip Čepulić (1908. – 1909.) (Anonimno, 1909b) i Lovro Blažević (1909.) (Anonimno, 1909c).

Slika 10. Gospođa Ivka Kučak rođ. Vrbanić (kći Josipa Vrbanića), snimljena u Mosingerovu atelijeru u Zagrebu 18. srpnja 1907. (Muzej za umjetnost i obrt, 2023c).

LJEKARNA U VLASNIŠTVU OBITELJI GRAHOVAC

Karlovačanin Josip Grahovac (1863. – 1922.) postaje 1. listopada 1909. voditelj ljekarne *K crnom orlu*. U obrazloženju pri preuzimanju ljekarne ističe da je

„domaći sin“ s dugogodišnjim radnim iskustvom u raznim gradovima Monarhije (Beč, Ljubljana) te navodi da je bio vlasnik ljekarne *Sv. Duhu* u Zagrebu, na ondašnjoj adresi Ilica 12 (Anonimno, 1909d; Fatović-Ferenčić i Ferber Bogdan, 2016; Fatović-Ferenčić i Brkić-Midžić, 2019).

Grahovac je ljekarničku praksu, koja je bila nužna za studij farmacije, odradio kod Franje pl. Kubanyija u Sisku¹⁶, a tirocinijski je ispit položio u Zagrebu (1881.). Farmaciju je studirao u Grazu (1882. – 1884.), u vrijeme kad je u Hrvatskoj utemeljen studij farmacije na materinskom jeziku (1882.) (Tartalja, 1979). Bio je oženjen Eugenijom pl. Haulik Varaljskom (Geni, 2023a)¹⁷.

Na sjednici Glavnoga ljekarničkog zbora za Hrvatsku i Slavoniju, održanoj 27. listopada 1908. u Zagrebu, Grahovac je izabran za predsjednika Zbora. Dotadašnji predsjednik Hinko Brodjovin odustao je zbog zdravstvenih razloga od novog mandata, uz prijedlog da se za njegova nasljednika izabere Josip Grahovac, za kojega je istaknuo „[...] da mu je dobrobit i napredak staleški duboko u dušu usađen“ (Anonimno, 1908c). Izbor Grahovca za predsjednika Zbora prihvaćen je s burnim odobravanjem (*per acclamationem*) (Anonimno, 1908c).

Godine 1911. Ivka Kučak prodala je Grahovcu ljekarnu *K crnom orlu*, čime je postao vlasnik ljekarne sa stečenim realnim pravom (HR-HDA, 1940a). Grahovac je, uz ljekarnički posao, sudjelovao i u javnom i političkom životu grada kao gradski zastupnik i predsjednik karlovačkog ogranka Hrvatsko-srpske koalicije, o čemu svjedoče i sjećanja njegova sugrađanina Stjepana Mihalića (1901. – 1984.), hrvatskoga književnika, koji je napisao: „[...] Grahovčevi su se ne baš tako dugo nalazili u Karlovcu, otac im je zakupio ljekarnu u današnjoj Ulici Grgura Ninskog, a bio je i narodni zastupnik hrvatsko-srpske koalicije“ (Mihalić, 1968, str. 8).

Nakon Grahovčeve smrti (12. veljače 1922.) vlasništvo je ljekarne s realnim pravom prešlo u jednakim dijelovima na šestero njegove djece: Maru, Veru, Vladimira, Josipa, Dragutina i Ivanu (Anonimno, 1922; HR-HDA, 1940a). Očevim je stopama nastavio Josip Grahovac ml. (1900. – 1983.), ali nije mogao odmah preuzeti ljekarnički posao jer je u to vrijeme još studirao. Vježbeničku je praksu obavio u ljekarni mr. Polačeka u Tirolu, a tirocinijski je ispit položio u Ljubljani (Tartalja, 1979). Studij farmacije započeo je u Beču (1920.), a potom studira u Zagrebu gdje je i diplomirao 1927. (Juretić i Zorc, 2017). U razdoblju od 1920. do 1927. kroz ljekarnu prolaze mnogi suradnici: ljekarnici i vježbenici (tablica 1.).

¹⁶ Franjo pl. Kubanyi bio je od 1840. do 1849. provizor ljekarne *K crnom orlu* u Petrinji, a poslije vlasnik ljekarne u Sisku. U HMMF-u sačuvana je njegova tirocinijska diploma.

¹⁷ Eugenija Haulik Varaljska (1868. – 1905.). Zagrebački nadbiskup i kardinal Juraj Haulik bio je brat njezina djeda (Geni, 2023b).

Tablica 1. Suradnici u ljekarni *K crnom orlu* u razdoblju od 1920. do 1927.

SURADNIK	GODINA ZAPOSLENJA	BILJEŠKE
Tekla Jonke	1920.; 1930. – 1941.	rođena 1899. u Sisku 1920. radi kao vježbenica u ljekarni diplomirala 24. srpnja 1924. kao suradnica radi od 1930. do 1941. (HR-HDA, 1941)
Karlo pl. Dienes	1920.	–
Gustav Modrušan	1922.	provizor ljekarne od 1922. do 1930.
Hugo pl. Rubelli	nepoznato	(1900. – 1961.) diplomirao 21. srpnja 1923.
Sande Haslinger	nepoznato	–
Makso pl. Catinelli-Obradić	nepoznato	diplomirao 5. lipnja 1891.
Zvonimir Polić	1925.	diplomirao 31. srpnja 1913.
Anka Gregurović	1927.	diplomirala 22. srpnja 1926.
Zorka Herenčić	1927.	diplomirala 7. srpnja 1927.
Božidar Hauptfeld	nepoznato	(1916. – 1986.) diplomirao 27. ožujka 1942.

Josip Grahovac je braću Vladimira i Dragutina isplatio 1929., čime je postao vlasnik ljekarne s jednom polovicom. Rješenjem Odjeljenja za socijalnu politiku i narodno zdravlje Kraljevske banske uprave Savske banovine u Zagrebu od 9. srpnja 1932. Josipu Grahovcu se dodjeljuje pravo „slobodnog rukovanja apotekom“ (HR-HDA, 1940a). Naime, prema tada važećem Zakonu o apotekama i nadzoru nad prometom lekova, za ostvarenje prava na samostalno vođenje ljekarne trebalo je priložiti dokaz o završenoj petogodišnjoj praksi. Zamolbom Banskog vladi Banovine Hrvatske u svibnju 1940. sestre Mara, Vera i Ivana traže da se za provizora postavi Josip Grahovac ml., koji će kao stručna i sposobna osoba voditi ljekarnu i u njihovo ime (slika 11.). Zamolba je uvažena pa u lipnju 1940. Grahovac postaje provizor ljekarne, a u rujnu 1944. postaje punopravnim vlasnikom ljekarne (Tartalja, 1979). U sjećanju starijih Karlovčana, Josip Grahovac ml. ostao je kao visok i vitak gospodin s cilindrom koji je na posao u ljekarnu dolazio uvijek fijakerom i odjeven u frak.

Slika 11. Kutijica s tabletama i uputom za uzimanje izdana 1935. u ljekarni *K crnom orlu*, tada u vlasništvu obitelji Grahovac (ljubaznošću gđe Morane Rožman).

OGLAŠAVANJE U DNEVNOM TISKU

U dugom razdoblju svoga postojanja ljekarna *K crnom orlu* redovito se oglašavala u dnevnom tisku. Gotovo da nema broja karlovačkih dnevnih listova s kraja 19. i početka 20. stoljeća u kojima se nije reklamirao neki ljekarnički „specijalitet“ iz te ljekarne. Većina takvih oglasa imala je tipiziranu strukturu: velik naslov drukčije tipografije koji se razlikovao od ostatka stranice, ime proizvođača te kratak opis proizvoda u kojem se hvalila i obećavala njegova ljekovitost. Na kraju se navodila cijena i popis ljekarni u kojima se „specijalitet“ mogao nabaviti, a često su bile prisutne i ilustracije koje su pridonosile boljoj prodaji reklamiranog proizvoda (Fatović-Ferenčić i Ferber Bogdan, 2018). Tako saznajemo da se u Ljekarni već u doba Eduarda Medera mogla kupiti glasovita *Anaterinska voda* za usta (Anonimno, 1861). Izrazito su popularne bile *Marijajaceljske želudačne kapljice* (Anonimno, 1889), koje prema oglasu „neprocienivo djeluju kod slabosti želudca, zaudaranja iz ustiju, napuhnujenja, žgaravice, krča u želudcu, prenapunjenja želudca jelom i pilom [...] *Kaiserove karamele za prsi* obećavale su pomoć kod kašlja, promuklosti i upale grla (Anonimno, 1909a), a *Jurišičeva Slavonska Biljevina* (slika 12.) pomagala je kod astme i otežana disanja. *Mollov Seidlitz prašak* bio je „za sve, koji trpe na probavi i posljedici sjedenja“ (Anonimno 1908b). *Soda-voda* bila je u ono vrijeme osobito tražen proizvod koji se prodavao u gotovo svim ljekarnama, a mnogi su je ljekarnici i sami proizvodili (Anonimno, 1891). Kod Franje Šesta mogla se kupiti *soda-voda* koju je u svojoj tvornici proizvodio Gustav Modrušan

(1859. – 1930.), vlasnik karlovačke ljekarne *K sv. Ćirilu i Metodu* (1889. – 1912.) i gradonačelnik Karlovca u dva mandata (1912. – 1919. i 1929. – 1930.).

U ljekarni su se prodavali i različiti kozmetički preparati, sapuni, puderi, medicinska vina i pjenušci, sredstva za dezinfekciju, ali i nesvakidašnje stvari poput „oprostnica od čestitanja k novoj godini“. Zanimljivo je da su osobe koje su kupile „oprostnicu“ bile oslobođene dužnosti čestitanja, a ujedno i odgovaranja na poslane im čestitke. Njihova su imena bila javno objavljena u dnevnim novinama (Anonimno, 1903).

Ako kašljete ili teško dišete
(astma) pokušajte Jurišićevu Slavonsku Biljevinu. Sa izvrstnim djelovanjem iste, biti ćete veoma zadovoljni.

Bolujete li
na želudačnim ili crievnim bolestima, onda zahtjevajte u ljekarnama pripoznate izvrstno djelujuće Pakračke želudačne kapljice, pak ćete se tih bolesti brzo riješiti.

U Karlovcu može se dobiti u ljekarni g. Josipa Vrbanića i L. Stepana. Cijena: Slavonska biljevina 1 boca K 1-20. — Pakračke želudačne kapljice 1 boca 1-60.

Slika 12. Oglas za *Jurišićevu Slavonsku Biljevinu* i *Pakračke želudačne kapljice* (Anonimno, 1907).

LJEKARNA OD 1945. DO DANAS

U lipnju 1940. karlovačke su ljekarne na redovitom godišnjem pregledu zatečene u lošem stanju, a to se posebno odnosilo na neprikladno čuvanje lijekova, neusklađenost preparata s farmakopejskim propisima, nepravilno označeno posude za čuvanje lijekova, kao i površno vođenje knjiga izdavanja lijekova (HR-HDA, 1940b). Nakon Drugoga svjetskog rata (1945.) nova jugoslavenska vlast provodi nacionalizaciju privatne imovine pa su se mnogim ljekarnama nasilno mijenjali vlasnici, bogati i uređeni interijeri su zapušteni, a zaštitna imena i znakovi ljekarna su uklonjeni (Fatović-Ferenčić i Ferber Bogdan, 2003). Tako su karlovačke

Ljekarne sa živopisnim imenima *K crnom orlu*, *K sv. Ćirilu i Metodu*, *K zlatnom lavu*, *K Spasitelju* nakon nacionalizacije postojale pod nazivom *I., II., III. i IV. narodna apoteka*. U ljekarni *K crnom orlu*, koja je u to doba bila u vlasništvu obitelji Grahovac, obavljena je inventura u rujnu 1947., a službeno je otvorena 1. listopada 1947. pod nazivom *I. narodna apoteka* (Tartalja, 1969). Upraviteljem je imenovan Marijan Oršanić, koji je inače bio vlasnik poznate karlovačke ljekarne *K Spasitelju* u nekadašnjoj Riječkoj ulici 1 (danas Ulica Vladka Mačeka) (HR-HDA, 1940c).

Slika 13. Interijer ljekarne *Grgur Ninski* s originalnim namještajem i ljekarničkim posuđem nekadašnje ljekarne *K crnom orlu*. Foto: Bosiljevac D., 2023.

Ljekarnička ulica u kojoj se nalazila ljekarna *K crnom orlu* mijenja 1930. ime u Ulicu Grgura Ninskog, a danas po toj ulici i ljekarna nosi ime *Grgur Ninski*. Na zgradi ljekarne i dalje stoji ploča s natpisom *Ljekarnička ulica*, u čast najstarijoj karlovačkoj ljekarni. Originalan ulični natpis iz 19. stoljeća čuva se u HMMF-u. Ljekarna se u žargonu Karlovčana često spominje kao „apoteka na starom placu“ jer je obližnji Trg bana Josipa Jelačića do 1970-ih godina služio kao glavna karlovačka tržnica (Ott, 2008).

Vrijedno je spomenuti da je ljekarna *Grgur Ninski* za vrijeme Domovinskog rata određena za dežurnu „ratnu ljekarnu“ pa opskrba lijekovima nije bila zauzavljena ni u tim teškim i izazovnim vremenima (Buhač, 2018).

Na zgradi su danas postavljene dvije spomen-ploče (s tekstovima na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku) na kojima su ukratko predstavljeni povijesni podaci o ljekarni i kući u kojoj se ljekarna nalazi¹⁸. Tragovi prošlosti sačuvani su u izvornom ljekarničkom posuđu i stojnicama za droge što ljekarnu čini jednim od najugodnijih i najatraktivnijih prostora u srcu grada. U velikoj je mjeri sačuvan i namještaj iz druge polovice 19. stoljeća koji je 1994. u potpunosti restauriran (slika 13.).

ZAKLJUČAK

Najstarija karlovačka ljekarna *K crnom orlu*, osnovana 1726., svojim se tri-stogodišnjim kontinuitetom ističe kao vrijedan primjer očuvane hrvatske ljekarničke baštine. Povijesni pregled djelovanja ove ljekarne i mnogih ljekarnika koji su prošli kroz nju kao vježbenici, suradnici i vlasnici, temelji se na sačuvanim arhivskim podacima i dostupnoj literaturi, a predstavlja vrijedan izvor za sustavno proučavanje zanimljive i bogate ljekarničke prošlosti Karlovca. Istraživanje je u mnogočemu bilo pionirski pothvat jer je dostupna literatura bila oskudna, površna i u stanovitoj mjeri netočna, a bogato arhivsko gradivo neistraženo, što ostavlja prostor za daljnje istraživanje i mogućnost razrješenja preostalih nepoznanica u povijesnom kontinuitetu djelovanja ove ljekarne. Iako je ljekarna kroz povijest sačuvala svoju izvornu namjenu, njezin originalni interijer i inventar još uvijek nisu stavljeni pod zaštitu kao kulturno dobro. Karlovačka ljekarnička baština, kao dio kulturnog identiteta Karlovca, još nije doživjela povijesnu valorizaciju kakvu je zavrijedila, a ovo je istraživanje mali doprinos očuvanju njezine trajne vrijednosti.

ZAHVALE

Autori najsrdačnije zahvaljuju Antoniju Bosiu i Ines Bučar, arhivistima Državnog arhiva u Karlovcu, na susretljivosti i pomoći pri istraživanju arhivskoga gradiva. Na korisnim informacijama i vrijednim podacima koji su ovaj rad učinili bogatijim i kvalitetnijim iskreno zahvaljujemo: prof. dr. sc. Stelli Fatović-Ferenčić, upraviteljici Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU; Silviji Brkić-Midžić, upraviteljici Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije; dr. sc. Arijani Koprčini, voditeljici Zbirke metala Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, te bivšem župniku i gvardijanu Franjevačkog samostana u Karlovcu fra Kruni Albertu. Petri Gašparac, voditeljici Središnje knjižnice Sveučilišta u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijskog

¹⁸ Od 1923. do 1948. u dvorišnim prostorijama kuće bile su smještene tiskara i knjigovežnica Dragutina Fogine, poznatoga karlovačkog tiskara i nakladnika (Vrbetić, 1979). Danas se na katu kuće nalazi stambeni prostor i arhitektonski ured.

fakulteta, zahvaljujemo na ljubaznosti pri korištenju usluga Središnje knjižnice. Aleksandri Mikić-Grginčić zahvaljujemo na pomoći u odabiru i pretraživanju literature, novina i časopisa Zavičajnog odjela Gradske knjižnice u Karlovcu. Morani Rožman, voditeljici paviljona *Katzler* u Karlovcu, uvelike zahvaljujemo na fotografijama ljekarničkih predmeta iz njezine zanimljive kolekcije, a Radovanu Radovinoviću na stručnim komentarima i vrijednim informacijama.

LITERATURA

1. Absac, J. (1908). *Grad Karlovac i njegove koranske kupelji* (str. 20-28). Karlovac: Naklada občine slob. i kr. grada Karlovca.
2. Alujević, D. i Fatović-Ferenčić, S. (2017). Ljekarna K crnom orlu u Petrinji – prva civilna ljekarna u Bansknoj krajini. *Acta medico-historica Adriatica*, 15(1), 9-30.
3. Anonimno. (1842, 1. siječnja). *Der Pilger* (Karlovac), 2(1), 4.
4. Anonimno. (1861, 20. listopada). *Glasonoša* (Karlovac), 1(1), bez paginacije.
5. Anonimno. (1889, 10. studenog). *Svjetlo* (Karlovac), 4(45), bez paginacije.
6. Anonimno. (1891, 17. svibnja). *Svjetlo* (Karlovac), 6(20), bez paginacije.
7. Anonimno. (1901, 25. srpnja). *Svjetlo* (Karlovac), 16(30), bez paginacije.
8. Anonimno. (1903, 24. prosinca). *Svjetlo* (Karlovac), 19(52), bez paginacije.
9. Anonimno. (1906a, 13. svibnja). *Glasonoša* (Karlovac), 2(19), bez paginacije.
10. Anonimno. (1906b, 17. svibnja). *Narodni glas* (Karlovac), 1(21), bez paginacije.
11. Anonimno. (1906c, 20. svibnja). *Glasonoša* (Karlovac), 2(20), bez paginacije.
12. Anonimno. (1907, 28. srpnja). *Glasonoša* (Karlovac), 3(31), bez paginacije.
13. Anonimno. (1908a, 5. siječnja). *Glasonoša*. (Karlovac), 4(2), bez paginacije.
14. Anonimno. (1908b, 16. veljače). *Glasonoša* (Karlovac), 4(8), bez paginacije.
15. Anonimno. (1908c). Glavna skupština hrv. slav. ljekarničkog zbora. *Farmaceutski vjesnik*, 2, 121-122.
16. Anonimno. (1909a, 7. siječnja). *Narodni glas* (Karlovac), 4(1), bez paginacije.
17. Anonimno. (1909b, 14. siječnja). *Narodni glas* (Karlovac), 4(2), bez paginacije.
18. Anonimno. (1909c, 21. siječnja). *Narodni glas* (Karlovac), 4(3), bez paginacije.
19. Anonimno. (1909d, 10. listopada). *Glasonoša* (Karlovac), 5(41), bez paginacije.
20. Anonimno. (1922, 17. veljače). *Hrvatska sloboda* (Karlovac), 2(7), bez paginacije.
21. Belicza, B. (2007). Vojna krajina – sanitarni kordon. U B. Vitale (Ur.), *Četiri stoljeća javnoga zdravstva i biomedicine u Hrvatskoj* (str. 21-22). Zagreb: Medicinska naklada i Akademija medicinskih znanosti Hrvatske.
22. Bilinski, V., Biba, F. i Grdinić, V. (2018). Hippolit Bilinski, prvi ljekarnik u Pregradi – prethodnik Adolfa Thierrya. *Farmaceutski glasnik*, 74(2), 109–118.
23. Borovčec, A. (2012). *Karlovačka antifotomonografija*. Karlovac: vlastita naklada.
24. Bosio, A. (Priredio). (2011). *Zapisnici Poglavarstva 1778. – Izvori za povijest Grada Karlovca (II. svezak)*. Karlovac: Državni arhiv u Karlovcu.
25. Buhač, I. (Ur.). (2018). *Farmaceuti i farmaceutska djelatnost u Domovinskom ratu*. Zagreb: HFD i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
26. Cvitanović, Đ., Stepinac, D., Lasić i T., Peršin, V. (1979). Revitalizacija „Zvijezde“ – Blok „C“. U M. Prelog (Ur.), *Analitičke studije karlovačke Zvijezde, povijesno-umjetnička i*

- analitičko-arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija* (str. 200-219). Zagreb: Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti.
27. Cvitanović, Đ. (1979). Revitalizacija „Zvijezde“ – Blok „N“. U M. Prelog (Ur.), *Analitičke studije karlovačke Zvijezde, povijesno-umjetnička i analitičko-arhitektonske analize građevnog tkiva i prijedlozi intervencija* (str. 450-465). Zagreb: Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti.
 28. Fatović-Ferenčić, S. i Ferber Bogdan, J. (1997). Ljekarnik Eugen Viktor Feller. *Medicus*, 6(2), 277-283.
 29. Fatović-Ferenčić, S. i Ferber Bogdan, J. (2000). 400 godina dokumenta o ljekarni sv. Marije na zagrebačkom Kaptolu (1599-1999). *Medicus*, 9(1), 129-135.
 30. Fatović-Ferenčić, S. i Ferber Bogdan, J. (2003). Tragom slike Nikole Šubića Zrinskog: kronologija kraljevske dvorske ljekarne K Zrinjskomu. *Medicus*, 12(1), 143-150.
 31. Fatović-Ferenčić, S. i Ferber Bogdan, J. (2016). U ljekarni pravim račune. Poslije podne Abschub ranjenika po jednom Krankenzugu – Ratni dnevnik iz Prvog svjetskog rata ljekarnika Vojka Arka. *Medicus*, 25(1), 107-116.
 32. Fatović-Ferenčić, S. i Ferber Bogdan, J. (2018). Otac i sinovi: članovi obitelji Feller u kontekstu početaka reklamnoga oglašavanja u Hrvatskoj. *Acta medico-historica Adriatica*, 16(1), 49-74.
 33. Fatović-Ferenčić, S. i Brkić-Midžić, S. (2019). Tragom dviju ljekarničkih diploma – kronologija vlasništva najstarije sisačke ljekarne. *Farmaceutski glasnik*, 75(7-8), 529-546.
 34. Golec, I. (2014). *Povijest grada Petrinje 1240. – 1592. – 2014.* Petrinja: Matica hrvatska, ogranak u Petrinji, Družba „Braća hrvatskog Zmaja“, Zmajski stol u Sisku.
 35. Grdinić, V. (1996). *Ljekarništvo na tlu Hrvatske: naslijeđe, vizije i ostvarenja*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
 36. Grdinić, V. (1997). *Ilustrirana povijest hrvatskog ljekarništva*. Zagreb: Matica hrvatska.
 37. Grdinić, V. (2022). *Hrvatska industrija i veleprodaja lijekova u prvoj polovini XX. stoljeća*. Rijeka: Jadran galenski laboratorij.
 38. Gursky, Z. (1979). Mali osvrt na Josipa Vrbanića. *Kaj – časopis za kulturu*, 4, 139-142.
 39. Ilakovac, S. (1938). Nazivi i znakovi ljekara (nastavak 9). *Farmaceutski vjesnik*, 28, 480-481.
 40. Inić, S. (2012). Julije Domac – utemeljitelj ljekarni kao zdravstvenih zavoda. *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 28, 77-91.
 41. Inić, S. i Kujundžić, N. (2012). Prvi samostalni zavod za farmakognoziju u svijetu i njegov osnivač Julije Domac (1853.-1928.). *Farmaceutski glasnik*, 68(2), 89-101.
 42. Inić, S. i Kujundžić, N. (2013). Izvorna hrvatska farmakopeja iz 1901. *Farmaceutski glasnik*, 69(2), 83-94.
 43. Jugović, V. (1938). Uz 80-godišnjicu rođenja Hinka Davile. *Apotekarski vjesnik*, 21, 933-936.
 44. Juretić, D. i Zorc, B. (Ur.). (2017). *Spomenica u povodu 135. obljetnice nastave farmacije*. Zagreb: Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
 45. Korać, S. (1965). Hinko Davila – Šenoin sljedbenik. *Svjetlo: prilog za kulturu, nauku i umjetnost*, 1(1), 1-6.
 46. Kruhek, M. (1995). *Karlovac: utvrde, granice i ljudi*. Karlovac: Matica hrvatska.
 47. Kruhek, M. (2008). Tri i pol stoljeća franjevacu u gradu Karlovcu. *Svjetlo*, 3-4, 248-269.
 48. Lopašić, R. (1879). *Karlovac – Poviest i mjestopis grada i okolice*. Zagreb: Matica hrvatska.

49. Mihalić, S. (1968). Ćaskanja u suton. *Svjetlo: prilog za kulturu, nauku i umjetnost*, 4(3), 8.
50. Miholović, K. (1979). Značenje Karlovca kao snažnog središta trgovine, obrta i prometa u 18. stoljeću. U T. Majetić, K. Miholović i Đ. Zatezalo (Ur.), *Karlovac 1579-1979* (str. 105-107). Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
51. Miholović, K. (1996). Gradivo do 1945. – Gradsko poglavarstvo grada Karlovca (1714. do 1945.). U K. Miholović (Ur.), *35 godina Povijesnog arhiva Karlovac* (str. 15-32). Karlovac: Povijesni arhiv Karlovac.
52. Morsan, B. (1979). O karlovačkim bolnicama i doktorima. U T. Majetić, K. Miholović, Đ. Zatezalo (Ur.), *Karlovac 1579 – 1979* (str. 491-502). Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
53. Ott, I. (1966). Tragom jedne slike. *Svjetlo: prilog za kulturu, nauku i umjetnost*, 2(6), 18.
54. Ott, I. (1968). Koranska kupališta. *Svjetlo: prilog za kulturu, nauku i umjetnost*, 4(6), 8.
55. Ott, I. (Ur.). (2008). *Karlovački leksikon*. Zagreb: Školska knjiga.
56. Pataki, K. (2018). Healers, Quacks, Professionals: Monastery Pharmacies in the Rural Medical Marketplace. *Society and Politics*, 12(1), 32-49.
57. Radovinović, R. (2010). *Stari Karlovac – Ulice, kuće, ljudi*. Karlovac: udruženi nakladnici.
58. Ribarić, S. (2022). *Stambena i stambeno-poslovna arhitektura historicizma u Karlovcu* (Diplomski rad). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
59. Strohal, R. (1906). *Grad Karlovac opisan i orisan*. Karlovac: vlastita naklada.
60. Suljagić, B. (2021). Regulativa lijekova na području Banske Hrvatske u vrijeme Austro-Ugarske i između dva svjetska rata: zakonodavni aspekt. *Arhivski vjesnik*, 64(1), 149-175.
61. Širola, S. (Ur.). (1898). *Nada – karlovački ilustrovani koledar za 1898. godinu* (str. 113-114). Karlovac: Naklada knjigo-tiskare i tvornice kaučuk-štamplja Dragutina Hauptfelda u Karlovcu. Preuzeto s <https://digitalna.gkka.hr/?pr=i&id=12962>.
62. Tartalja, H. (1954). Glavni ljekarnički zbor za Hrvatsku i Slavoniju osnovan u Zagrebu 1858. *1. kongres farmaceuta Jugoslavije* (str. 241-248). Zagreb, Savez farmaceutskih društava FNRJ.
63. Tartalja, H. (1966). Ljekarnički gremiji Hrvatske i Slovenije. U H. Iveković, I. Glesinger (Ur.), *Rasprave i građa za povijest nauka, knjiga II* (str. 145-146). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
64. Tartalja, H. (1969). Dvadeset godina rada ljekarna u Karlovcu. *Farmaceutski glasnik*, 3, 131-133.
65. Tartalja, H. (1974). Dva i pol stoljeća ljekarništva u Karlovcu. Karlovac: Gradski muzej u Karlovcu.
66. Tartalja, H. (1979). Razvoj ljekarništva u Karlovcu. U T. Majetić, K. Miholović i Đ. Zatezalo (Ur.), *Karlovac 1579-1979* (str. 503-507). Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
67. Vrbetić, M. (1979). Karlovačke tiskare. U T. Majetić, K. Miholović i Đ. Zatezalo (Ur.), *Karlovac 1579-1979* (str. 275-287). Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.

MREŽNI IZVORI

1. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2023a). *Leopold I.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36078> (pristupljeno 1. rujna 2023.)

2. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2023b). *Ambra*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2171> (pristupljeno 4. rujna 2023.)
3. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2023c). *Orao*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45383> (pristupljeno 3. rujna 2023.)
4. Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje (2023). *Davila, Hinko*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4410> (pristupljeno 28. kolovoza 2023.)
5. Hrvatski muzej medicine i farmacije (2023). Inv. br. HMMF-37: Tirocinijska diploma Franje Schezta. <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=37290> (pristupljeno 13. listopada 2023.)
6. Geni (2023a). *Josip Grahovac*. <https://www.geni.com/people/Josip-Grahovac/6000000121905921721> (pristupljeno 11. rujna 2023.)
7. Geni (2023b). *Eugenija Haulik Varaljska*. <https://www.geni.com/people/Eugenija-Haulik-Varaljska/6000000121908906096>. (pristupljeno 11. rujna 2023.)
8. Grad Karlovac (2023). *Planovi*. <https://www.karlovac.hr/grad/zvijezda-93/planovi-101/101>. (pristupljeno 20. rujna 2023.)
9. Muzej za umjetnost i obrt (2023a). Inv. oznaka: MUO-009728/1: Ljekarnički mužar. <https://repozitorij.muo.hr/?pr=i&id=27698>. (pristupljeno 10. rujna 2023.)
10. Muzej za umjetnost i obrt (2023b). Inv. oznaka: MUO-045045: Karlovac: razglednica. <https://repozitorij.muo.hr/?pr=i&id=76984> (pristupljeno 15. rujna 2023.)
11. Muzej za umjetnost i obrt (2023c). Inv. oznaka MUO-015834/163: Ivka Kućak Vrbanić: fotografija. <https://repozitorij.muo.hr/?pr=i&id=52754> (pristupljeno 22. rujna 2023.)

ARHIVSKI IZVORI

1. HR-HDA-165 (1940a), Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Fond *Banovina Hrvatska: Odjel za narodno zdravlje (1939 – 1941)*, spis br. IV-23755/1940: *Ljekarna „Crnom orlu” – Karlovac; odluka o provizatoru*.
2. HR-HDA-165 (1940b), Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Fond *Banovina Hrvatska: Odjel za narodno zdravlje (1939 – 1941)*, spis br. III-23503/1940: *Pregled ljekarni u Jastrebarskom, Karlovcu i Dugoj Resi*.
3. HR-HDA-165 (1940c), Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Fond *Banovina Hrvatska: Odjel za narodno zdravlje (1939 – 1941)*, spis br. IV-15041/1940: *M. Oršanić – Karlovac; vođenje ljekarne*.
4. HR-HDA-165 (1941), Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Fond *Banovina Hrvatska: Odjel za narodno zdravlje (1939 – 1941)*, spis br. IV-14647/1941: *Mr. Jonke Tekla – Karlovac; dozvola za samostalno rukovanje apotekom*.
5. HR-DAKA-1 (1778), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca (1714 – 1850)*. Sudbeni spisi – Molbe, kutija br. 20, spis br. 58/1778: Molba ljekarnika Karla Schimmera za preseljenje ljekarne u staru kuću.
6. HR-DAKA-1 (1780), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca (1714 – 1850)*. Upravni spisi – Kupoprodajni ugovori, kutija br. 10, spis br. 368/1780: Izvještaj o prodaji zemljišta ljekarnika Karla Schimmera pijaristima.

7. HR-DAKA-1 (1781), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi – Varia, kutija br. 14, spis br. 20-22/1781: Pismo iz Generalkomande Gradskom magistratu Karlovca u vezi duga ljekarnika Schimmera.
8. HR-DAKA-1 (1782), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi Poglarstva, kutija br. 39, spis br. 112/1782: *Tabella conscriptionis Animarum, De- item & Accrescentiae earum, nec non Matrimoniorum liberae, Regiaquae Civitatis Carolostadien pro Anno 1781.*
9. HR-DAKA-1 (1786a), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi Poglarstva, spis br. 26/1786: Zapis o vizitaciji (pregledu) ljekarne od 31. prosinca 1785.
10. HR-DAKA-1 (1786b), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi Poglarstva, spis br. 1230/1786: Nalog – pregledavanje ljekarna treba vršiti po formularu.
11. HR-DAKA-1 (1787a), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi Poglarstva, spis br. 107/1787: Pismo kraljevskog ugarskog namjesničkog vijeća gradskom Magistratu u kojem se podsjeća na što skorije slanje izvješća o godišnjem pregledu ljekarne.
12. HR-DAKA-1 (1787b), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi Poglarstva, spis br. 92/1787 + Ad 92/1787: Izvještaj o pregledu ljekarne Karla Schimmera.
13. HR-DAKA-1 (1795), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi Poglarstva, kutija br. 198, spis br. 762/1795. U spisu se navodi novi gradski ljekarnik Dominic Bernasconi.
14. HR-DAKA-1 (1799), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi Poglarstva, kutija br. 258, spis br. 825/1799: Molba Matije Medera da postane građaninom Karlovca.
15. HR-DAKA-1 (1834), Državni arhiv u Karlovcu, Fond *Poglarstvo slobodnog kraljevskog grada Karlovca* (1714 – 1850). Upravni spisi Poglarstva, kutija br. 305, spis br. 2685/1834: Specifikacija lijekova izdanih građanstvu za 1831. i 1832. godinu.

SUMMARY

“The Black Eagle” pharmacy in Karlovac was founded in 1726 as the sixth military pharmacy in Croatia, and it has been continuously operating until today. In this work, relying on available literature, archival sources, and information from contemporary publications, the complete reconstruction of the historical continuity and ownership sequence of the oldest pharmacy in Karlovac is presented for the first time. All pharmacists who have made their mark in the operation of the pharmacy are listed, and biographies of those pharmacists who had a special significance in Karlovac’s pharmacy and social life of that time are highlighted. New and original insights are presented, and incorrect data that have been circulating in the literature are corrected. Historical research on “The Black Eagle” pharmacy is valuable not only in the context of preserving Croatian pharmaceutical heritage but also as a space of exceptional historical and cultural significance.

Keywords: *history of pharmacy, The Black Eagle pharmacy, Karlovac, Josip Vrbanić, Josip Grahovac*